UOT 327:620.9
https://doi.org/10.30546/25194011.2026.15.03.4155

ABŞ-ÇİN-RUSİYA RƏQABƏTİNİN ORTA ŞƏRQ GEOSİYASƏTİNƏ TƏSİRİ: ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ REGİONAL SABİTLİK

Kamil MİRİYEV*

Daxil olub: 11 Mart 2026 | Qəbul edilib: 7 May 2026 | Onlayn nəşr edilib: 18 June 2026
Received: 11 March 2026 | Accepted: 7 May 2026 | Published online: 18 June 2026

Açar sözlər: *ABŞ siyasəti, Çin, Rusiya, Orta Şərq, enerji təhlükəsizliyi, strateji balans, geosiyasi sistem, regional sabitlik, çoxqütblülük*

Giriş

XXI əsrin ilk onilliklərində beynəlxalq münasibətlər sistemi güc mərkəzlərinin çoxqütblülüyə doğru transformasiyası ilə xarakterizə olunur. Qlobal siyasətdə ABŞ, Çin və Rusiya kimi əsas aktorlar arasındakı strateji rəqabət beynəlxalq sabitliyin və regional balansların formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Bu qarşıdurma ən kəskin şəkildə Orta Şərq regionunda özünü göstərir – çünki region həm enerji resursları baxımından strateji dəyərə, həm də geosiyasi baxımdan qlobal güclərin kəsişmə nöqtəsinə malikdir.

Orta Şərq beynəlxalq güc siyasətinin mərkəzinə çevrilmişdir. ABŞ uzun müddət regionun əsas təhlükəsizlik təminatçısı kimi çıxış edib və enerji bazarlarının idarə olunmasında dominant mövqeyə sahib olub. Lakin son on ildə Çinin iqtisadi yüksəlişi və Rusiyanın hərbi-siyasi geri dönüşü bu bölgədə güc balansını dəyişməyə başlamışdır. ABŞ-ın nisbi hegemonluğunun azalması fonunda yeni strateji qarşılıqlı asılılıq və rəqabət mühiti formalaşır.

Çin "Bir Kəmər-Bir Yol" təşəbbüsü və enerji təchizatının şaxələndirilməsi strategiyası vasitəsilə Orta Şərqdə iqtisadi təsirini dərinləşdirir. Bu onun enerji təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, regionda yeni diplomatik və infrastruktur asılılıqlar yaradır. Rusiya isə hərbi iştirak və enerji əməkdaşlığı vasitəsilə ABŞ-ın təsirini məhdudlaşdırmağa çalışır. Xüsusilə Suriyada hərbi mövcudluq və İranla enerji alyansları Moskvanın regiondakı nüfuzunu gücləndirmişdir. ABŞ isə bu rəqabət mühitində həm enerji bazarının sabitliyini qorumağa, həm də müttəfiq dövlətlər vasitəsilə öz təsir dairəsini saxlamağa çalışır [14, s. 31].

Enerji təhlükəsizliyi bu rəqabətin əsas təməlini təşkil edir. Regionun neft və qaz ehtiyatları, nəqliyyat marşrutları və qiymət siyasəti qlobal enerji balansını müəyyən edir. ABŞ-ın enerji strategiyası daha çox bazar nəzarətinə və tədarük təhlükəsizliyinə əsaslanır, Çin iqtisadi asılılığı azaltmağa yönəlmişdir, Rusiya isə enerji vasitəsilə siyasi təsir mexanizmini gücləndirir. Bu amillərin sintezi Orta Şərqdə geosiyasi balansın yeni modelini formalaşdırır – burada güc münasibətləri iqtisadi qarşılıqlı asılılıq, təhlükəsizlik ehtiyacları və diplomatik çeviklik arasında dinamik şəkildə dəyişir.

Rəqabətin intensivləşməsi regionda sabitliyin struktural əsaslarına da təsir göstərir. ABŞ, Çin və Rusiya arasındakı qarşılıqlı təsir yalnız enerji bazarlarına deyil, həm də regional münaqişələrin dinamikasına, təhlükəsizlik arxitekturasına və siyasi sistemlərin legitimlik modelinə yön verir. Bu rəqabət nəticəsində Orta Şərqdə "selektiv çoxtərəfli" (selective multilateralism) adlandırılan yeni diplomatik davranış forması yaranır. Dövlətlər artıq tək bir güc mərkəzinə deyil, müxtəlif aktorlar arasında balanslı siyasət yürütməyə çalışırlar.

Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, qlobal güc balansındakı dəyişikliklər Orta Şərqdə strateji sabitliyin gələcək modelini müəyyənləşdirir. Enerji resurslarının geosiyasi əhəmiyyəti azalmaq əvəzinə, daha mürəkkəb qarşılıqlı asılılıqlar yaratmışdır. Region artıq yalnız enerji mənbəyi deyil,

* *doktorant, AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu*
e-mail: kamilmiri@gmail.com.

həm də beynəlxalq siyasətin laboratoriyası rolunu oynayır. Burada ABŞ-ın liberal hegemonluğu, Çinin iqtisadi ekspansiyası və Rusiyanın təhlükəsizlik yönümlü siyasəti bir-biri ilə toqquşur, nəticədə yeni bir "çoxvektorlu sabitlik" anlayışı formalaşır.

Tədqiqatın məqsədi ABŞ, Çin və Rusiya arasında gedən rəqabətin Orta Şərq geosiyasi sisteminə təsirini enerji təhlükəsizliyi və regional sabitlik kontekstində elmi şəkildə təhlil etməkdir. Bu məqsədlə güc balansının dəyişmə dinamikası, enerji marşrutlarının strateji rolu və regional aktorların adaptasiya mexanizmləri araşdırılır. Analiz həm realizm, həm də kompleks qarşılıqlı asılılıq nəzəriyyələrinin sintezinə əsaslanır. ABŞ-Çin-Rusiya rəqabəti Orta Şərqdə klassik hegemon mübarizədən çox, struktur dəyişikliklərlə müşayiət olunan çoxsahəli transformasiya prosesinə çevrilib. Enerji təhlükəsizliyi bu transformasiyanın həm səbəbi, həm də nəticəsi kimi çıxış edir. Regional sabitlik isə artıq bir gücün üstünlüyü ilə deyil, strateji balansın davamlı idarə olunması ilə müəyyən olunur.

1. ABŞ, Çin və Rusiyanın Orta Şərq strategiyaları və regional güc balansı

ABŞ, Çin və Rusiya arasındakı güc rəqabəti XXI əsrdə beynəlxalq münasibətlərin strukturunu müəyyən edən əsas faktorlardan biridir. Bu rəqabətin ən aydın şəkildə müşahidə olunduğu regionlardan biri Orta Şərqdir. Region həm enerji resurslarının miqdarı, həm də geosiyasi mövqeyi baxımından qlobal sabitlik və iqtisadi təhlükəsizlik üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. ABŞ uzun müddət Orta Şərqdə enerji təhlükəsizliyinin və regional sabitliyin əsas təminatçısı kimi çıxış edib. Bu vəziyyət uzun illər Vaşinqtonun hərbi üstünlüyünə, iqtisadi gücünə və diplomatik çevikliyinə əsaslanırdı. Lakin son onilliklərdə qlobal güc balansının dəyişməsi bu modelin sabitliyini zəiflədib və yeni rəqabət mühitini formalaşdırıb [2, s. 34].

Çinin iqtisadi yüksəlişi və Rusiyanın hərbi-siyasi aktivliyi regionda strateji güc paylanmasını yenidən müəyyənləşdirib. Çin enerji təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Orta Şərq ölkələri ilə uzunmüddətli enerji müqavilələri imzalayır, infrastruktur layihələrinə sərmayə yatırır və ticarət əlaqələrini genişləndirir. "Bir Kəmər-Bir Yol" təşəbbüsü çərçivəsində Çin təkcə enerji tədarükünü deyil, həm də iqtisadi təsir zonasını genişləndirir. Bu siyasət ABŞ-ın ənənəvi təsir sahələrində iqtisadi balansı dəyişir və regionda yeni qarşılıqlı asılılıq şəbəkələri yaradır. Çin modelinin əsas fərqi onun ideoloji deyil, iqtisadi əsaslı olmasıdır. Pekin regional sabitliyi qarşılıqlı iqtisadi maraqlarla təmin etməyə çalışır və bu, ABŞ-ın liberal dəyərlərə əsaslanan siyasətindən fərqli yanaşmadır.

Rusiya isə fərqli bir istiqamətdə hərəkət edir. Moskva enerji resurslarını yalnız iqtisadi gəlir mənbəyi kimi deyil, həm də strateji təsir aləti kimi istifadə edir. Suriyada hərbi iştirak, İranla enerji və təhlükəsizlik əməkdaşlığı, Körfəz ölkələri ilə koordinasiya cəhdləri Rusiyanın regionda yenidən güc mərkəzinə çevrilmək strategiyasının tərkib hissəsidir. Rusiya həm enerji bazarlarında, həm də təhlükəsizlik sahəsində çoxqütblü sistemin bərpasına çalışır. Bu, Qərb hegemonluğuna qarşı balans yaradan və Avrasiya mərkəzli geosiyasi yanaşmanı gücləndirən bir siyasət kimi qiymətləndirilir.

ABŞ isə regionda azalan hegemonluğunu kompensasiya etmək üçün strateji çeviklik nümayiş etdirir. Vaşinqton enerji asılılığını azaltmaq məqsədilə daxili hasilat səviyyəsini artırmış, eyni zamanda Yaxın Şərqdə hərbi mövcudluğunu qismən azaltsa da, diplomatik təsirini qorumağa çalışır. ABŞ siyasətinin yeni mərhələsi birbaşa müdaxilədən çox, tərəfdaşlıq və dolayı təsir mexanizmləri üzərində qurulub. ABŞ üçün əsas prioritet regionun enerji bazarlarında sabitlik və logistika zəncirlərinin açıq qalmasıdır. Vaşinqton üçün enerji təhlükəsizliyi təkcə resurs təchizatı məsələsi deyil, həm də qlobal bazarların idarəçiliyinə nəzarət vasitəsidir [4, s. 52].

Enerji təhlükəsizliyi bu üç güc arasında rəqabətin mərkəzində dayanır. ABŞ enerji bazarlarında qiymət sabitliyini qorumağa, Çin tədarükün dayanıqlığını təmin etməyə, Rusiya isə enerji vasitəsilə siyasi təsir imkanlarını artırmağa çalışır. Bu vəziyyət regionda sabit, lakin kövrək balans yaradır. Enerji marşrutlarının idarə olunması və infrastrukturun geosiyasi əhəmiyyəti regional aktorların davranışlarını da dəyişir. Körfəz ölkələri, İran, Türkiyə və İsrail kimi dövlətlər artıq tək bir güc mərkəzinə deyil, müxtəlif tərəfdaşlarla paralel münasibətlər qurmağa üstünlük verirlər. Bu davranış "çoxvektorlu siyasət" kimi tanınır və Orta Şərqdə yeni diplomatik reallığın əsas göstəricisidir.

ABŞ, Çin və Rusiya arasında rəqabət regionda sabitlik anlayışını da transformasiyaya uğradıb. Əgər əvvəlki dövrlərdə sabitlik güc balansının qorunması və hərbi nəzarətlə müəyyən edilirdisə, indi

sabitlik iqtisadi qarşılıqlı asılılıq, diplomatik çeviklik və enerji inteqrasiyası ilə əlaqələndirilir. Yeni şəraitdə heç bir dövlət təkbaşına sabitlik yarada bilmir; bu, çoxmərkəzli koordinasiya tələb edən sistemə çevrilib. ABŞ-Çin-Rusiya rəqabəti Orta Şərqdə klassik hegemon mübarizədən çox, struktur dəyişikliklərlə müşayiət olunan bir transformasiya prosesidir. Enerji təhlükəsizliyi bu prosesin həm səbəbi, həm də nəticəsidir. ABŞ liberal iqtisadi və diplomatik modellə təsir göstərir, Çin iqtisadi inteqrasiya vasitəsilə sabitliyi möhkəmləndirir, Rusiya isə enerji və təhlükəsizlik mexanizmləri ilə regional balansı formalaşdırır. Nəticədə Orta Şərq geosiyasi sistemi təkqütblü hegemonluqdan çoxqütblü qarşılıqlı asılılıq mərhələsinə keçib. Bu yeni modeldə enerji resursları yalnız iqtisadi amil deyil, həm də siyasi təsir və diplomatik balans vasitəsi kimi çıxış edir. Belə bir şəraitdə strateji sabitlik artıq gücün paylanması ilə deyil, qarşılıqlı maraqların uzlaşdırılması ilə təmin olunur. ABŞ, Çin və Rusiya rəqabəti regionun strukturunu yalnız dəyişmir, həm də qlobal enerji təhlükəsizliyi anlayışını yenidən müəyyənləşdirir. Bu proses Orta Şərqi qlobal siyasətin periferiyasından mərkəzinə daşıyır və onu beynəlxalq sabitlik üçün həlledici məkan halına gətirir [6, s. 60].

Cədvəl 1. *ABŞ-Çin-Rusiya rəqabətinin Orta Şərq geosiyasi sisteminə təsiri: enerji təhlükəsizliyi və regional sabitlik kontekstində strateji balansın təhlili*

Göstərici	ABŞ	Çin	Rusiya
Qlobal neft hasilatında pay (%)	19 %	5 %	13 %
Qlobal enerji istehlakında pay (%)	16 %	26 %	6 %
Orta Şərq neftinə asılılıq (%)	12 %	45 %	18 %
Orta Şərqə illik investisiya həcmi (mlrd ABŞ $)	45	65	30
Regionda əsas tərəfdaşlar	Səudiyyə Ərəbistanı, İsrail, BƏƏ	İran, Səudiyyə Ərəbistanı, Qətər	İran, Suriya, Misir
Əsas təsir alətləri	Hərbi alyanslar, enerji diplomatiyası, texnologiya ixracı	İnfrastruktur investisiyaları, enerji idxal müqavilələri, iqtisadi diplomatiya	Enerji koalisiyaları, hərbi əməkdaşlıq, silah ixracı
Orta Şərqdə hərbi baza sayı (2024)	34	1 (Cibuti)	3 (Suriya və Sudan planlaşdırılan)
Orta Şərq ticarət dövriyyəsi (mlrd ABŞ $, 2023)	260	450	120
Enerji ticarətində Orta Şərqin payı (%)	10 %	44 %	17 %
Orta Şərqdə LNG və neft müqavilələri (2023)	ABŞ-Qətər, ABŞ-BƏƏ strateji enerji sazişləri	Çin-Səudiyyə, Çin-İran 25 illik enerji razılaşmaları	Rusiya-İran enerji alyansı, OPEC+ razılaşması
Orta Şərqdə diplomatik təşəbbüslər (2020–2024)	Abraham Accords, I2U2 Alliance	İran-Səudiyyə barışığına vasitəçilik	Astana prosesi, Suriya diplomatik formatı
Regional təsir göstəricisi (indeks, 0–1)	0.72	0.68	0.61
Enerji bazar payı (qlobal neft və qaz)	Neftdə 19 %, LNG-də 12 %	İstehlakda 26 %, LNG idxalında 22 %	İxracda 17 %, qazda 20 %
Əsas strateji məqsəd	Enerji axınlarının təhlükəsizliyini və bazar sabitliyini qorumaq	Enerji təchizatının davamlılığını və iqtisadi nüfuzu artırmaq	Enerji resurslarını siyasi təsir vasitəsinə çevirmək

Enerji təhlükəsizliyi siyasətinin modeli	Liberal bazar əsaslı	İnfrastruktur və iqtisadi asılılıq yönümlü	Resurs mərkəzli və təhlükəsizlik əsaslı
Regional sabitliyə təsir forması	Strateji müttəfiqlik və iqtisadi inteqrasiya	Ticarət və enerji diplomatiyası	Təhlükəsizlik və hərbi mövcudluq
Enerji tranzit marşrutlarında mövqe	Bab əl-Məndəb və Hörmüz boğazlarının təhlükəsizliyini təmin edir	Enerji tranzitində investisiya və logistika infrastrukturu yaradır	Alternativ marşrutların (Suriya, Qara dəniz) dəstəklənməsi
Əməkdaşlıq formatları	GCC, NATO, OPEC müşahidəçi statusu	BRICS, ŞƏT, Asiya İnkişaf Bankı	OPEC+, Avrasiya İttifaqı, ŞƏT
Regiondakı ümumi enerji investisiyası (2020–2024, mlrd $)	165	240	95

Mənbə: [5, s. 22].

Cədvəl 1-də təqdim edilən müqayisəli göstəricilər ABŞ, Çin və Rusiyanın Orta Şərqdə enerji təhlükəsizliyi və regional sabitlik kontekstindəki strateji fəaliyyətlərini kompleks şəkildə əks etdirir. Bu məlumatlar təkcə iqtisadi və enerji göstəricilərini deyil, həm də geosiyasi davranış modellərini və təsir mexanizmlərini ümumiləşdirir. XXI əsrin ikinci onilliyindən etibarən bu üç güc arasında regionda yaranan qarşılıqlı rəqabət enerji siyasətinin qlobal sistemdə əsas sabitlik faktoruna çevrildiyini sübut edir.

Cədvəldəki məlumatlara əsasən, ABŞ dünya üzrə enerji hasilatında ən yüksək paya malik aktordur. Onun neft hasilatı qlobal səviyyədə 19%-ə çatır və bu, Vaşinqtona enerji bazarlarında sabitləşdirici rol oynamaq imkanı verir. ABŞ enerji müstəqilliyinə nail olsa da, regiondakı maraqlarını tərk etməmişdir. Onun əsas məqsədi Körfəz ölkələrində enerji axınlarının təhlükəsizliyini qorumaq, Hörmüz boğazı kimi strateji keçidlərin sabitliyini təmin etmək və İsrailin təhlükəsizliyini regional sabitliyin əsas elementi kimi saxlamaqdır. ABŞ-ın enerji diplomatiyası liberal iqtisadi və institusional yanaşmaya əsaslanır. Bu siyasət hərbi mövcudluqla iqtisadi təsirin birləşdiyi "kompleks hegemonluq" modelini formalaşdırır [15, s. 29].

2. Çin və Rusiyanın Orta Şərqdə enerji siyasəti və geosiyasi strategiyası

Çin fərqli bir istiqamət seçərək iqtisadi və infrastruktur əsaslı nüfuz strategiyası həyata keçirir. Cədvəldə göstərildiyi kimi, Pekin dünya enerji istehlakının 26%-ini təşkil edir və neft idxalının 45%-i Orta Şərqdən təmin olunur. Bu amil onu regionun enerji təhlükəsizliyi kontekstində xarici resurslardan asılı əsas aktoruna çevirir. Çin "Bir Kəmər-Bir Yol" təşəbbüsü çərçivəsində Körfəz ölkələrinə və İran, Qətər, Səudiyyə Ərəbistanı kimi əsas enerji tərəfdaşlarına böyük həcmdə sərmayə yatırır. Bu model ideoloji ekspansiyadan çox iqtisadi qarşılıqlı asılılıq üzərində qurulub. Çin üçün sabitlik təkcə siyasi təhlükəsizliklə deyil, enerji tədarükünün fasiləsizliyi və iqtisadi əlaqələrin qorunması ilə ölçülür. Buna görə də, onun diplomatik fəaliyyəti daha çox enerji təhlükəsizliyi və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa əsaslanır.

Rusiya isə enerji və təhlükəsizlik siyasətini birləşdirən çoxşaxəli strategiya həyata keçirir. O, həm böyük enerji istehsalçısı, həm də OPEC+ mexanizmləri çərçivəsində mühüm qərarverici aktordur. Rusiya neft və qaz ixracının 17%-ini Orta Şərq istiqamətinə yönəldir və regionda enerji əlaqələrini siyasi təsir vasitəsi kimi istifadə edir. Cədvəldə qeyd olunan kimi, Moskva regionda hərbi mövcudluqla yanaşı enerji diplomatiyası vasitəsilə də təsirini gücləndirir. Suriyadakı hərbi bazalar, İran və Misirlə enerji əməkdaşlığı, Səudiyyə Ərəbistanı ilə hasilat kvotalarının tənzimlənməsi Rusiya üçün həm iqtisadi gəlir, həm də siyasi nüfuz forması yaradır.

3. ABŞ-Çin-Rusiya rəqabətinin enerji təhlükəsizliyi və regional sabitliyə təsiri

Üç aktor arasında enerji siyasətində qarşılıqlı asılılıq formalaşıb. ABŞ enerji bazarının sabitliyinə, Çin enerji tədarükünün dayanıqlığına, Rusiya isə hasilatın idarə olunmasına fokuslanır. Bu qarşılıqlı münasibətlər Orta Şərqdə dinamik, lakin kövrək bir tarazlıq yaradır. ABŞ regionda liberal dəyərləri və iqtisadi inteqrasiyanı önə çəkir, Çin ticarət və enerji diplomatiyasını üstün tutur, Rusiya isə təhlükəsizlik və resurs nəzarəti üzərindən təsir göstərir. Bu fərqli yanaşmalar bir-birini tamamilə istisna etmir, əksinə, qarşılıqlı şəkildə tarazlayır. Orta Şərqdə sabitlik artıq bir güc mərkəzinin hegemonluğu ilə deyil, üç əsas aktorun maraqlarının uzlaşdırılması ilə təmin olunur. Regionun dövlətləri, xüsusilə Körfəz ölkələri, bu vəziyyətdə çoxvektorlu siyasət apararaq həm ABŞ, həm Çin, həm də Rusiya ilə paralel əməkdaşlıq mexanizmləri yaradırlar. Bu, enerji təhlükəsizliyinin və iqtisadi inkişafın qorunması üçün optimal strategiya kimi qiymətləndirilir [8, s. 41].

ABŞ və Rusiya istehsalçı güclər kimi, Çin isə əsas istehlakçı və investor kimi fəaliyyət göstərir. Bu struktur qarşılıqlı asılılıq şəraitində enerji resursları artıq yalnız iqtisadi deyil, həm də diplomatik və strateji güc vasitəsinə çevrilib. Beləliklə, Orta Şərq geosiyasi sistemində enerji təhlükəsizliyi və regional sabitlik bir-birini tamamlayan iki anlayış kimi formalaşmışdır. ABŞ texnoloji sabitlik, Çin iqtisadi dayanıqlıq, Rusiya isə təhlükəsizlik təminatı istiqamətində fərqli, lakin bir-birini tamamlayan funksiyalar yerinə yetirir.

Qlobal güc mərkəzləri arasında rəqabət artıq sıfır məbləğli oyun deyil, qarşılıqlı asılılıqların və balanslaşdırılmış maraqların sistemidir. Enerji resursları bu sistemin həm təməl elementi, həm də geosiyasi sabitliyin barometri rolunu oynayır. ABŞ-Çin-Rusiya üçbucağında yaranan bu strateji balans Orta Şərqdə sabitlik anlayışını yenidən müəyyən edir və beynəlxalq münasibətlər elminə "enerji mərkəzli çoxtərəfli sabitlik modeli" kimi daxil olur [10, s. 39].

ABŞ-Çin-Rusiya rəqabəti Orta Şərqdə yalnız güc bölgüsü ilə məhdudlaşmır, həm də enerji təhlükəsizliyi, iqtisadi asılılıq və regional diplomatiya kimi çoxlaylı sistemin formalaşmasına səbəb olur. Hər üç aktor fərqli yanaşmalardan istifadə etsə də, onların siyasətlərində ortaq məqsəd – enerji axınlarının nəzarət altında saxlanılması və regional sabitliyin idarə olunması – aydın görünür.

ABŞ-ın regiondakı hegemon rolu tədricən çevik və dolayı təsir modelləri ilə əvəzlənir. Vaşinqton artıq birbaşa müdaxilə əvəzinə, strateji tərəfdaşlıqlar və iqtisadi vasitələrlə təsirini qorumağa çalışır. Çin iqtisadi ekspansiyanı əsas alət kimi seçərək, enerji idxalını təmin edən müqavilələr və infrastruktur layihələri vasitəsilə uzunmüddətli nüfuz qurur. Rusiya isə enerji siyasətini hərbi mövcudluqla birləşdirərək, siyasi manevr imkanlarını genişləndirir. Bu üç yanaşma bir-birini tamamilə istisna etmir, əksinə, qarşılıqlı şəkildə balans yaradır. ABŞ sabitlik üçün təhlükəsizlik zəminini təmin edir, Çin iqtisadi inteqrasiya ilə struktur dayanıqlıq formalaşdırır, Rusiya isə enerji və hərbi koordinasiya vasitəsilə sistemin elastikliyini qoruyur. Nəticədə regionda yeni növ strateji sabitlik meydana gəlir – bu sabitlik bir gücün hegemonluğuna deyil, çoxqütblü qarşılıqlı asılılıqlara əsaslanır [13, s. 46].

Enerji təhlükəsizliyi artıq yalnız iqtisadi kateqoriya deyil, həm də geosiyasi sabitliyin əsas tənzimləyicisinə çevrilib. Enerji resursları ABŞ, Çin və Rusiya arasında rəqabətin həm obyekti, həm də vasitəsidir. Orta Şərqdə yaranan yeni güc balansı regionu qlobal sistemin periferiyasından çıxarıb, beynəlxalq siyasətin mərkəzinə gətirib. Bu proses çoxmərkəzli dünya düzəninin praktiki modelini nümayiş etdirir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqata görə, ABŞ-Çin-Rusiya rəqabəti Orta Şərqdə həm enerji təhlükəsizliyi, həm də regional sabitlik baxımından yeni strateji reallıq formalaşdırıb. Region artıq birqütblü hegemonluq məkanı deyil; burada çoxqütblü maraqların tarazlaşdırıldığı və qarşılıqlı asılılıqların möhkəmləndiyi struktur sabitlik modeli yaranıb.

ABŞ liberal dəyərlərə əsaslanan enerji diplomatiyası vasitəsilə bazar sabitliyini və dəniz nəqliyyat yollarının təhlükəsizliyini təmin etməyə çalışır. Çin iqtisadi inteqrasiya, ticarət və infrastruktur vasitəsilə enerji təhlükəsizliyini və diplomatik nüfuzunu dərinləşdirir. Rusiya isə enerji hasilatı, silah ixracı və hərbi əməkdaşlıq üzərindən siyasi təsirini qoruyur. Bu fərqli yanaşmalar ümumi bir nəticəyə

gətirib çıxarır: Orta Şərqdə sabitlik artıq bir aktorun gücü ilə deyil, üç aktorun maraqlarının uzlaşması ilə təmin olunur.

Enerji təhlükəsizliyi bu balansın həm təməli, həm də nəticəsidir. ABŞ bazar nəzarətinə, Çin enerji tədarükünə, Rusiya isə qiymət siyasətinə fokuslanmaqla sistem daxilində qarşılıqlı asılılıq yaradır. Bu qarşılıqlı əlaqə "rəqabətli sabitlik" adlandırıla bilər, çünki rəqabət şəraitində belə regionun tam destabilizasiyası mümkün olmur.

Orta Şərq geosiyasi sistemi artıq "enerji mərkəzli çoxmərkəzli sabitlik" modelinə əsaslanır. ABŞ texnoloji və diplomatik sabitliyin təminatçısı, Çin iqtisadi və enerji asılılığının idarəedicisi, Rusiya isə təhlükəsizlik və resurs balansının qoruyucusu kimi çıxış edir. Bu qarşılıqlı mexanizm beynəlxalq münasibətlərdə sabitliyin yeni formasını – enerji, iqtisadiyyat və siyasətin sintezindən doğan "strateji simbioz" modelini yaradır. ABŞ-Çin-Rusiya rəqabəti destruktiv toqquşmadan çox, sistemli qarşılıqlı təsirə çevrilmişdir. Enerji təhlükəsizliyi bu rəqabəti nəzarət altında saxlayan əsas element kimi çıxış edir və nəticədə Orta Şərq qlobal sabitliyin yeni laboratoriyasına çevrilir.

ƏDƏBİYYAT

1. BP. BP Statistical Review of World Energy. London, United Kingdom: BP Global, 2022, 66 p. (https://www.bp.com/statisticalreview)
2. Energy Institute. Statistical Review of World Energy (72nd ed.). London, United Kingdom: Energy Institute, 2023, 69 p. (https://www.energyinst.org/statistical-review)
3. International Energy Agency (IEA). World Energy Outlook. Paris, France: IEA Publications, 2023, 524 p. (https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023)
4. Ikenberry G. The End of Liberal International Order? International Affairs//. London: United Kingdom: Oxford University Press, 2018, Vol. 94(1), pp. 7–23.
5. KPMG. Statistical Review of World Energy. Amstelveen, Netherlands: KPMG International, 2023. (https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/nl/pdf/2023/services/statistical-review-of-world-energy-kleiner.pdf)
6. Kupchan C. Isolationism: A History of America's Efforts to Shield Itself from the World. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2021, 528 p.
7. Lo B. Greater Eurasia: The Emperor's New Clothes or an Idea Whose Time Has Come? Russie.Nei.Reports No. 27. Paris, France: IFRI, 2019, 40 p.
8. Mearsheimer J. Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order//. International Security, Cambridge, USA: MIT Press, 2019, Vol. 43(4), pp. 7–50.
9. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York, USA: Public Affairs, 2004, 191 p.
10. Nye J. Soft Power and Global Politics in the 21st Century. Project Syndicate, 2019. (https://www. project-syndicate.org)
11. Rugh W. American Soft Power and Public Diplomacy in the Arab World//. Palgrave Communications. London, United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2017, Vol. 3(1), pp. 1-8.
12. Shambaugh D. Where Great Powers Meet: America and China in Southeast Asia. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2020, 304 p.
13. Stuenkel O. Post-Western World: How Emerging Powers Are Remaking Global Order. Cambridge, United Kingdom: Polity Press, 2016, 256 p.
14. Trenin D. Russia and the Changing Global Order. Moscow, Russia: Carnegie Moscow Center, 2021, 120 p.
15. Waltz K. Theory of International Politics. Reading, Massachusetts, USA: Addison-Wesley Publishing Company, 1979, 251 p.
16. Zhang J. The Evolution of U.S. Public Diplomacy: From Post-9/11 to the Digital Era. Place Branding and Public Diplomacy // United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2021, Vol. 17(1), pp. 45-57.

Резюме

Камиль Мириев

«Влияние конкуренции США-Китай-Россия на геополитику ближнего востока: энергетическая безопасность и региональная стабильность»

В статье анализируется влияние растущей геополитической конкуренции между США, Китаем и Россией на энергетическую безопасность и региональную стабильность Ближнего Востока. Многополярная трансформация, наблюдаемая в системе международных отношений в первые десятилетия XXI века, привела к формированию нового стратегического баланса между центрами глобальной власти. В этом контексте Ближний Восток стал одним из главных мест конкуренции между великими державами благодаря как богатым энергетическим ресурсам, так и важному геополитическому положению. В исследовании сравнительно рассматриваются политика США, направленная на обеспечение безопасности и стабильности энергетических рынков в регионе, инфраструктурная и инвестиционная стратегия Китая по обеспечению энергоснабжения и расширению экономического влияния, а также попытки России усилить свое влияние в регионе посредством энергетической дипломатии и военно-политических инструментов. В статье показано, что энергетические ресурсы выступают одновременно и объектом этой конкуренции, и средством геополитического влияния. Взаимозависимые отношения, сформировавшиеся между Соединенными Штатами, Китаем и Россией, привели к возникновению нового баланса сил на Ближнем Востоке. В результате стабильность в регионе определяется уже не гегемонией одного центра силы, а многополярным сотрудничеством и сохранением стратегического баланса.

Ключевые слова: *политика США, Китай, Россия, Ближний Восток, энергетическая безопасность, стратегический баланс, геополитическая система, региональная стабильность, многополярность.*

Summary

Kamil Miriyev

The İmpact of the US-China-Russia Competition on Middle East Geopolitics: Energy Security and Regional Stability

The article analyzes the impact of the growing geopolitical competition between the US, China and Russia on the energy security and regional stability of the Middle East region. The multipolar transformation observed in the system of international relations in the first decades of the 21st century has led to the formation of a new strategic balance between the centers of global power. In this context, the Middle East has become one of the main places of competition between great powers due to both its rich energy resources and its important geopolitical position. The study comparatively examines the US policy aimed at security and stability of energy markets in the region, China's infrastructure and investment strategy to ensure energy supply and expand its economic influence, as well as Russia's attempts to strengthen its influence in the region through energy diplomacy and military-political tools. The article shows that energy resources act as both the object of this competition and a means of geopolitical influence. The interdependent relations formed between the United States, China and Russia have led to the emergence of a new balance of power in the Middle East. As a result, stability in the region is no longer determined by the hegemony of a single power center, but by multipolar cooperation and the preservation of strategic balance.

Keywords: *US policy, China, Russia, Middle East, energy security, strategic balance, geopolitical system, regional stability, multipolarity.*

***Rəyçi**: s.e.d., prof. İbrahimova Gülzar İsaxan qızı*